

Opponensi bírálat

VIG ISTVÁN

Verancsics Dictionariuma a korabeli európai kontextusban

című akadémiai doktori értekezésről

Minden doktori értekezés feltárja olvasójának azokat a kutatási eredményeket, amelyek időnként több, néha öt tíz év munkájának gyümölcse, amely új gondolatok csírája, bevésődik a papírra, ami maga a mű, de nem mindig képes azonnal megértésre találni, illetve jelentős helyet elfoglalni abban a gondolatmenetben, amely már rögzült. Ez nem mindig rossz, egyébként belenyugodhatnánk hosszú dolgozatok, végtelen, bőséges tudományközi puhatolózódások, kritikai visszatekintések, izgalmas feltevések olvasásába, amelyek hatását nem mindig könnyű megtalálni a vizsgálat folyamatában. A jelölt dolgozata nem ehhez a típushoz tartozik: megfelelő körültekinthetőséggel mutatja be az összefüggések univerzumát, kezdeményezéseket, amelyek megoldásra várnak, és amelyek újból összefonódnak más, új kutatási fejezetekkel.

Felvetődik a kérdés: mennyire mondható ma „mindennapinak” egy szótár? Hányszor forgatunk egy 500-1000-1500 oldalas kötetet, szakirodalom-olvasás vagy fordítás közben? És mennyire ismerik a mai tanulók, gimnazisták, egyetemisták ezeknek a műveknek a szerzőit? Legalább hallották már nevüket? Vagy számukra csak egy névtelen, netán gyorsan lemásolt cd-lemez képviseli azt az érzelmi világot, amivel - számunkra – Hadrovics László, Gáldi László, Herczeg Gyula vagy Halász Előd, „életmentő” lexikográfiai művei azonosultak? A *dictionariumok*

viszonylag rövid története az utóbbi 3 évszázad tudóstársadalma részére egyenlő egy hosszú felismerési folyamattal, sokszor gyűjtőszennvedéllyel tarkítva. Egészséges következményeként hordják azt a gondolkodási folyamatot, melyből néhány évtizede a terminológia önálló tudományává vált: gondolkodni a szavakon, az anya- és idegen nyelv szavainak használatán, minden lehetséges vagy éppen elérhető (lexikográfiai) forrást összevetve. De vajon milyen lehetett ennek a különleges tudománynak és praxisnak a helyzete 4-5 évszázaddal ezelőtt, amikor a humanista nyelvfilozófia, hátrahagyva a középkori latin örökséget, kanonizálva a klasszikus idiómákat az általunk is ismert állapotban, az akkori vulgáris nyelvek világában körülnéz, és (újra) felfedezi az élő nyelvek elevenségét, alkalmazkodási szellemét, hálózatszerű fejlődését? A *Calepinum* nyomán egy közép-európai gondolkodású tudós, Faustus Verancsics, a reneszánsz egyik legérdekesebb lexikonját szerkeszti és megírja, egyedül, és erről a fantasztikus műről szól Vig István nyelvtörténész monográfiája.

Premisszaként hangsúlyoznánk, hogy a dolgozat írója anya- és idegen nyelvi jártassága nem sokat különbözik vizsgálatának tárgya szerzőjétől: az egyetemi pályafutása elején inkább olaszos minőségében kutat stilisztikai és nyelvészeti kérdésekben, majd szépen lassan a venetói, friuli, dalmáciai nyelvek kapcsolatairól, végül, amikor már az italianisztikai érdeklődése mellett egyre több tanulmánya jelenik meg a kroatisztika témaköreiben, megjelenik a középeurópai nyelvek centrumaként vett német idióma iránti vonzása. Így kénytelen foglalkozni Verancsiccsal, aki e téren unikális európai értéket képvisel az adott korszakban, ráadásul éppen a műve recepciója miatt. Számos tanulmánya jelent meg erről a kutatási témáról, különböző nyelven, melyek közül említenénk az alábbiakat: *Tipologia dell'italianizzazione dei venezianismi (venetismi) nel dizionario pentalingue di Faustus Verantius* (A velencei (venetói) kifejezések olaszosításának tipológiája Verancsics Faustus ötnyelvű szótárában). *Ambra*, (Szombathely) 2000/1, 26-32; *Ungarischer Einfluss im kroatischen*

Schriftsystem von Faust Vrančić (Magyar hatás Verancsics Faustus horvát írásrendszerében). *Studia Slavica Hung.*, (Budapest) 2007/1-2 (52), 447-456.; *Fausto Veranzio poliglotta. Contributi allo studio delle conoscenze plurilinguistiche dei lessicografi del '500.* (A soknyelvű Verancsics Faustus. Adalékok a 16. sz-i lexikográfusok többnyelvűségéhez). In: *Da Aquileia al Baltico. Attraverso i paesi della nuova Europa.* Szerk.: Andrzej Litwornia, Gizella Nemeth, Adriano Papo. Mariano del Friuli, 2005, 89-95.; vagy kitüntetett felolvasást tartott (*Verancsics szótárának előzményei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülése, Budapest, 2007. november 13.). Ezzel szeretnénk hangsúlyozni, hogy Vig István horvát, olasz, magyar, német nyelvtörténeti tanulmányozása – a jelen disszertáció megírása előtt –hiánypótló szerepet játszik a Verancsics művéről és a reneszánsz lexikográfiáról szóló szakirodalomban.

De – ahogy már hangsúlyoztuk a későbbi lexikográfusok esetében – Verancsics műve korántsem tökéletes, és Vig István elfogultsága igazán csak a vállalkozás merészsége esetében eredményez dícsérő szavakat a szerzőnek, miközben valóságos ízre szedés történik a *dictionary corpus*-án. Az elemzés bevezetőjében nyolc téma felvázolására hívja fel figyelmünket a szerző, történetesen 1) *a szótár szerzősége, ti. Verancsics egyedül, vagy mások közreműködésével írta-e meg szótárát;* 2) *a szótár forrásai;* 3) *Verancsics nyelvtudása;* 4) *a szótár olasz, német és horvát szókincsének vizsgálata;* 5) *a szótár célja;* 6) *a szótár szövegváltozatai;* 7) *a szótár hatása a későbbi korok lexikográfiájára;* h) *a szótár helyesírása;* 8) *Verancsics etimológiái.* Néha átfedéseket találunk a kérdések megfogalmazásában, amennyiben egyrészt nyelvtörténeti aspektusokkal, másrészt a szerző személyiségével foglalkozik a dolgozat írója, legtöbb esetben érdekes összefonódásokat mutatva a különleges tudományos vizsgálatok eredményei között. Természetesen örömdetes minden dedukció, legyen pozitív vagy negatív adatokkal alátámasztva, és nyugodtan elmondható, hogy a dolgozat nagy előremozdulást jelent a

Verancsics mű tanulmányozásában, főleg a korabeli lexikográfiával való összefüggések tisztázása miatt. Ez a legnagyobb erénye és eredménye Vig István munkájának, aki ekképpen jellemzi dolgozatának újdonságát: *A Verancsics-filológia számos kérdésre eddig még egyáltalán nem adott választ, illetve néhány esetben nem a kellő és elvárható mélységben és részletességgel. A dolgozatban ezért három, egymással szoros összefüggésben álló kutatási célt tűztünk ki magunk elé, amelyeket így együtt még egyetlen szótárral kapcsolatban sem végeztek el.*

A bevezetőjében kifejtett kutatási célok után nyilvánvalónak tűnik, hogy a már említett több kérdésből kiindulva a szerző három főtémára fókuszál: a szótár megbízhatóságára, Verancsics nyelvtudására, végül a *dictionarium* forrásainak kiderítésére. Minden egyes kifejtés gondos és bőséges szemléltetéssel rendelkezik, ami a dolgozatíró aprólékos munkájára vall, bár az összhatás és következésképpen a dolgozat olvashatósága némiképp csorbul. Nagyon reméljük, hogy az etimológiai megfigyelések, a korábbi szakirodalommal kapcsolatos megjegyzések, cáfolatok vagy megerősítések, előbb-utóbb megfelelő analitikus formában kerülnek kiadásra, mivel nagy számban jelennek meg a disszertációban a horvát és a magyar nyelvvel kapcsolatosan olyan fontos filológiai kijelentések, amelyeket kár lenne az általános elemzések sorai között hagyni. A szótárkészítő humanista személyisége a központi fejezetben kap kitüntetett helyet, így Vig István pontosan rekonstruálja Verancsics lexikai és grammatikai tudását az elemzett négy nyelv (a latin alapnyelvként szerepel) mindegyikében: szervesen összefügg ez a fejezet a következővel, feltételezve, hogy a szótárkészítők nyelvtudása mindig nagymértékben táplálkozik az általuk használt forrásokból, de hiányoljuk az értekezés két szorosan összekapcsolódó tematikai része közötti visszacsatolást. Minden esetre a negatív és pozitív forrásvizsgálatból olyan információk származnak Verancsics latin nyelvtudásáról, amelyeket érdemes lett volna említeni a 3. fejezetben is.

A források kérdésének tisztázása érdekében a szerző többször említi, hogy nem mindig világos, milyen szempontok alapján állapítják meg a kutatók egyes szótárak forrását, mivel *kimerítő felvilágosítás hiányában, ill. a rendelkezésre álló megjegyzésekből kiindulva arra kell gondolni, hogy a pozitív egyezések alapján.*

Helyesnek, és a dolgozat innovatív értékének tartjuk éppen azt a módszertani hozzáállást, miszerint világosnak tűnik, hogy a kritizált szemléletmód *egyoldalúan* figyelmen kívül hagyja, fel sem tételezi, hogy a középkorban vagy a későbbi időszakokban is, egy művelt ember több nyelvet is ismerhetett aktívan. Ez a nézet, a szerző véleménye szerint, a 19-20. század nyelvileg homogén nemzetállamáról alkotott felfogásnak a visszavetítése a korábbi korszakokba, és ezzel csak egyet tudunk érteni, illetve azzal az állításával, hogy a modern nemzetállamok természetes módon törekedtek az egységes, egynyelvű társadalom kialakítására. Azt megelőzően azonban ez korántsem volt így. Ne feledjük, hogy a latin volt hosszú évszázadokon keresztül a tudomány nyelve, és művelt emberek között a nem tudományos kommunikáció nemzetközi nyelve is. Olyan tudósok, mint Verancsics maga, több idegennyelven tudtak beszélni, a reneszánsz kultúrtörténeti felfogása alapján nyugodtan kijelenthető, hogy több idegen nyelv ismerete nem volt ritka a művelt, iskolázott emberek körében. Miért ne tételezhetnénk föl, hogy a nem kevésbé művelt Verancsics nem csak „ismerte”, hanem aktívan használta is a szótárában szereplő nyelvek mindegyikét? Ezért nagyon fontos eredménye a disszertációnak a források kérdésének tisztázása, mivel egyértelműnek tűnik, hogy az eddigi szakirodalom sokszor felületesen kezelte ezt a kérdést, vagy nem kellő mélységgel vizsgálta a kutatók rendelkezésére álló szótárakat és glosszákat. Bizonyos összefüggések, melyekre Vig István rámutat elemzésében, bizonyára egy különleges szerkesztői szemléletre vallanak Verancsics lexikográfiai munkájában, és felértékelik azokat a forrásokat, melyek eddig a Calepinus árnyékában maradtak. Különösen értékes

felismerni azt a mozzanatot, miszerint Verancsics mindig önállóan döntött lexikai kérdésekben, mivel az adott esetek kockázataival együtt, csak így számíthatunk eredeti és innovatív szótáralkotói művekre.

Az értekező által elvégzett kutatás minden bizonnyal dicséretes mind az információk mennyiségére, mind a törekvés minőségére vonatkozólag. A feldolgozott témával kapcsolatos szakirodalom gazdag. Kitűnik az értekezésből az a különös figyelem, amellyel a szerző az interdiszciplináris vizsgálat dinamizmusával foglalkozik. Figyelembe véve, hogy a dolgozat elsődleges célja egy lexikográfiai kutatás bemutatása, a tudományos kutatáshoz szükséges habitus megléte már az értekezés megírása előtt kellőképpen bizonyítást nyert a szerző korábbi publikációiban, kijelenthetjük, hogy a disszertáció készítője a vállalt feladatot sikeresen teljesítette.

A dolgozat sok újjal gazdagította a nyelvtudományt, értékes mű. Javaslom a dolgozat szakmai Bizottság előtti nyilvános vitára bocsátását.

Gadányi Károly
egyetemi tanár
az MTA doktora